

De Islam, het Land en het Debat Reacties op de WRR geanalyseerd

John Grin & Grethe van Geffen

Gepubliceerd in *Openbaar Bestuur*, oktober 2006

Maart dit jaar publiceerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een ongevraagd advies over het islamitisch activisme.¹ Doel was om een bredere basis voor het Nederlands buitenlands beleid te suggereren door de diversiteit binnen de islam, in het bijzonder de ontwikkeling van het 'islamitisch activisme' in kaart te brengen. Een ongekend langdurig en fel debat ontbrandde. Wat kunnen, en moeten, we in Nederland leren van de wijze waarop de discussie werd gevoerd? Om daar zicht op te krijgen bespreken we voor een drietal thema's van het debat niet alleen de ingenomen standpunten, maar ook de vooronderstellingen achter die posities.

Wetenschap en politiek anno 2006

Direct nadat de WRR zelf - een novum - het embargo op het rapport had doorbroken, werd door critici in twijfel getrokken, of een 'wetenschappelijke' raad wel met een dergelijke analyse mocht komen. Columnist Ephimenco (*Trouw*, 13 april) bijvoorbeeld stelde dat het rapport "niet wetenschappelijk" was omdat het welbewust niet "alle facetten van het onderwerp [had bestudeerd] om tot conclusies en aanbevelingen te komen". Hij verweet de WRR "cultuurrelativisme", en sprak met een verwijzing naar leninistische tijden over "nuttige idioten". *De Standaard* legde op een dergelijke manier een verband tussen "grote vragen" omtrent het wetenschappelijk karakter, gebrek aan kennis van wat er in de Arabische wereld gebeurt en een "verregaand waardenrelativisme".

In *de Volkskrant* (15 april) stelde Schoo weliswaar dat "wetenschap óók bet-wetenschap moet zijn", maar dat ligt anders voor een instituut dat op "officiële strepen kan bogen", en dus "in het debat al gauw een streepje voor" heeft. Het was trouwens ook maar in schijn een tegenwicht: in wezen was het gewoon de zoveelste uitdrukking van de "rozenvingerige multiculturele consensus". In dezelfde lijn schreef De Baar in *HP/De Tijd* over de grote verdiensten van de islamcritici, die ons wakker hebben geschud - het "zou pure regressie zijn als die vrije geest op last van de wetenschap wordt gesmoord". Fundamenteler is dat sommige politici deze positie deelden. Volgens Hirsi Ali "staat de 'W' van WRR voor wereldvreemd" (*NRC*, 11 april) en was dit "geen wetenschap maar kwakzalverij" (*AD*, 12-4). Het debat zou moeten gaan over de echte gevaren: "alle aanslagen en pogingen tot een aanslag die vandaag de dag in Nederland in naam van de islam worden gepleegd." Het rapport zou "ideologische onderbouwing van dit soort misdaden goedpraten", was typerend voor de naïviteit die veel officiële analyses kenmerken, en zou aanleiding moeten zijn tot "een hervorming van al die adviesorganen" (*NOS Journaal*, 11 april). Wilders reageerde vergelijkbaar en stelde zelfs het bestaansrecht van de WRR aan de orde. CDA-fractievoorzitter Verhagen vond het "op zijn minst merkwaardig dat een adviesorgaan van de regering een dergelijk politiek statement maakte" (*Volkskrant*, 15-4). Sommigen werd dit te gortig. Op 15 april sprak in het *Financieel Dagblad* Visser van een "onvolwassen debat". Hij stelde dat "het standpunt dat islam en democratie onvereenigbaar zijn inmiddels veel meer geaccepteerd is dan de observatie dat de islam ook positieve politieke bewegingen voortbrengt." In *Trouw* maakte Goslinga zich zorgen over de kwaliteit van een politiek die geen tegenspraak duldt.

Onder deze discussie liggen een eenduidig - negatief - beeld van 'de feiten' over de islam, beschuldigingen van relativisme en een angst om terug te vallen in de politieke correctheid van de afgelopen decennia.

Is een meerduidig beeld van de Islam juist en vruchtbaar?

Het WRR-rapport beoogt een meerduidig beeld van de Islam te tonen, als basis voor effectiever buitenlands beleid. Dit meerduidige beeld ontlokte verschillende soorten reacties. Naast genoemde critici, die graag de islam als een bedreigende, gevaarlijke eenheid zien en de de WRR diskwalificeren zijn er enkele moslims die het WRR-rapport aangrijpen voor een pleidooi om kansen te zoeken. Bijvoorbeeld economisch in de relatie tussen maatschappelijk verantwoord en islamitisch ondernemen (Chebti i.s.m. Lageweg, *Financieel Dagblad* 20 april), of in het sluiten van samenwerkingsverbanden "vóór er aanslagen gepleegd worden. Dat vraagt om zelfkritiek van moslims én Europeanen" (Ramadan, *Groene Amsterdammer* 21 april). Het WRR-rapport kan dienen als basis om heldere standpunten voor beleid mogelijk te maken vanuit kritische distantie (Nekuee, *NRC* 20 april).

Vrouwen zijn weinig vertegenwoordigd in het debat. De vrouwen die hun stem laten horen, vragen specifiek aandacht voor vrouwenrechten, waar bij anderen vragen domineren rond veiligheid, politiek en macht. Fogteloo (*Groene Amsterdammer* 21 april) beschouwt het benutten van de sharia als aanknopingspunt voor democratisering en mensenrechten als een groot risico. Zij mist in het WRR-rapport feministische geluiden uit de islamitische wereld. Haar geluid wordt ondersteund door Selim, die (*Trouw*, 15 april) het WRR-rapport een roze bril en een sussend karakter toedicht en opmerkt dat "een rapport opgesteld door een paar mannen met een baard en tulband nauwelijks erger had kunnen uitpakken". In *Binnenlands Bestuur* (5 mei) stelt zij dat positieve ontwikkelingen vanuit de sharia, zoals genoemd in het rapport, niet voorkomen dankzij fundamentalistische moslims, maar ondanks hen - onder druk van vrouwenbewegingen, gesteund door NGO's en andere groeperingen en bijvoorbeeld de Marokkaanse koning. Hoe kan Nederland aan deze vrouwen uitleggen dat het islamitische organisaties steunt die deze vrouwen bedreigen, fatwa's over hen uitspreken en dergelijke? . Het WRR-rapport laat zien dat het islamitisch karakter van een staat en het al dan niet opnemen van de sharia in officiële wetgeving niet per se uit elkaar volgen. Bovendien is de sharia niet per definitie strijdig met mensenrechten. Er zijn grote verschillen tussen landen als het gaat om inhoud en plaats van de sharia. Het rapport pleit ervoor hierop in te spelen. Echter, de meeste deelnemers aan het debat houden hardnekkig vast aan een eenduidig beeld van de sharia. Alleen Selim gaat in op de praktische betekenis van het door de WRR aangedragen beleidsperspectief. De veelgehoorde kritiek dat het WRR-rapport met name progressieve en vernieuwende geluiden zou belichten van vervolgd en onderdrukte enkelingen of kleine groepen gaat impliciet uit van de macht van getal, geld en geweld. Het rapport belicht juist vooral ontwikkelingen in het denken. De principiële vraag hoe hervorming in landen tot stand komt, wordt nergens aangekaart. Zou in de midden- en oosteuropese landen ooit een omwenteling zijn geweest als alleen de macht van het regime op waarde was geschat? We zien, kortom, een sterk eenduidig beeld van de islam en zelfs ronduit verzet tegen een meerduidelijk beeld. Een analyse van de dynamiek in islamitische landen mist node. Vrijwel niemand komt zodoende toe aan bezinning op de vraag, welk nieuw beleidsperspectief vruchtbaar kan zijn.

'De' islam en 'de' Nederlandse samenleving

De Jong constateert (*NRC* 4 mei) dat "juist de verdedigers van het Westen als een superieure beschaving tegelijkertijd zo overtuigd lijken van de zwakte ervan: hoe kunnen de moslims ons anders over de voet lopen? Terwijl de werkelijke krachtsverhoudingen eerder andersom zijn: het is niet de westerse maar de Arabische wereld die in een diepe crisis verkeert, waar samenlevingen uit het lood hangen en waar de islam dient als vehikel van politiek, sociaal en religieus protest". Inderdaad horen we in het debat negatieve gevoelens ten opzichte van de islam, verwoord op een wijze die duidt op onzekerheid over de vastheid van onze normen en waarden, en de hechtheid van onze eigen samenleving. Opvallend is dat verschillende deelnemers een enkele zin uit het WRR-rapport citeren (b.v. Selim in *Binnenlands Bestuur*), daarmee op de loop gaan en de suggestie wekken als zou de WRR de sharia in Nederland willen introduceren. Het is verontrustend om te zien dat wie eenvoudigweg een zekere diversiteit in de islam vaststelt al wordt ingedeeld bij de vijand omdat hij houvast biedende (negatieve) beeld aantast. Er is een eenduidige opvatting van moderniteit, zowel voor Nederland als voor de moslimlanden. Ook de dominee in ons roert zich vanuit heftige reacties op mogelijke gesprekken met organisaties als Hamas of de Moslim Broederschap. De dominee gaat uit van één waarheid, niet van diversiteit, en heeft moeite met ambivalente gevoelens. Dit blokkeert het komen tot gezamenlijke oplossingen. Madeleine Albright zegt hierover (*Parool*, 19 juni): 'Als minister heb ik wel gesprekken gevoerd met behoorlijk slechte mensen om zaken van hen gedaan te krijgen...(..) Tijdens de Tweede Wereldoorlog spraken we zelfs met Stalin. Wat het moslimfundamentalisme betreft: ik geloof vooral dat het zinvol kan zijn een dialoog te hebben met degenen die invloed hebben op mensen die zich onacceptabel gedragen. Alleen al door te spreken over een 'as van het kwaad' hebben we een barrière opgeworpen...' We moeten niet denken dat we tot een vruchtbare dialoog kunnen komen, binnenlands noch buitenlands, als we vasthouden aan de ene waarheid, die uiteraard in 'ons' bezit is. De *Groene Amsterdammer* van 21 april meldt dat Ramadan de integratieproblemen in Europa mede wijt aan gebrek aan politieke creativiteit: "Wie vertelt ons op welke wijze we moeten omgaan met immigratie, met culturele diversiteit? Als je die creativiteit niet hebt, is het gemakkelijk stemmen te verzamelen door angst uit te buiten. De islam is daardoor een pingpongbal tussen politieke partijen geworden(...). Laten Nederlanders eens ophouden met te praten over hoe en door wie moslims worden vertegenwoordigd, over geld of moskeeën. Praat met je *burgers*, praat over de sociale problemen die er zijn en leer je landgenoten kennen."

In het debat is dit standpunt vrijwel afwezig. Men benadert moslims alsof de islam de meest bepalende factor voor hun identiteit is; mensen worden tot één component van hun identiteit gereduceerd. Paradoxaal genoeg wordt dat dan ook de waarheid: mensen die zich voorheen nooit veel met hun moslimidentiteit bezighielden, gaan daar nu op reflecteren en komen voor de islam op. Dit vergroot dan weer de vraag vanuit de Nederlandse samenleving om zelfreflectie van moslims. Janse (*Reformatorisch Dagblad*, 19 april) zegt over het WRR-rapport: 'Dit helpt moslims in Europa niet om kritisch naar zichzelf te kijken'. Het WRR-rapport is echter niet geschreven met dat doel. Blijkbaar zijn we in Nederland anno 2006 nog niet in staat strategisch met diversiteit in de islam om te gaan. Bijna automatisch vervallen we in vijandsbeelden en moralisme. We zijn niet klaar voor een gelijkwaardige discussie zonder (voor)oordelen.

Conclusies

De voorgaande bespreking roept meer vragen op dan we hier kunnen behandelen, laat staan beantwoorden. Ze toont zowel de verdiensten voor het buitenlands beleid van het WRR rapport en de discussie daarover, als enkele kwetsbaarheden van de Nederlandse samenleving. We beperken ons tot enkele hoofdpunten die we van belang achten voor de discussie de komende tijd.

Basis voor een nieuw buitenlands beleid?

Een optimistische conclusie uit het debat is dat de WRR het debat heeft gekregen dat hij wilde, en dat dit debat het kabinet kan helpen om de boodschap van het rapport op evenwichtige wijze om te zetten in bijstelling van het buitenlands beleid. Het rapport heeft wel degelijk duidelijk gemaakt wat de verdiensten van een meerduidiger visie op de islam zijn. Hoewel veel kritiek minstens zoveel zegt over de voorkeuren en vooroordelen van de critici omtrent de aard van de islam, als over het rapport, voegt het debat ook inzicht toe.

Het eerste belangrijke inzicht is dat een nog radicaler perspectief dan dat van de WRR aan de orde is: is het werkelijk zinnig de Islam te beschouwen vanuit de idee dat ze een met het westen vergelijkbare lineaire ontwikkeling richting vooruitgang en beschaving moet doormaken, zoals veel critici van de WRR impliciet veronderstellen? Niet alleen valt op die idee het nodige af te dingen. Ook is de vraag of de wereld er beter van wordt als de Islam zich een dergelijk pad laat opdringen. Auteurs als Grayⁱⁱ hebben betoogd dat juist het uitventen, via politieke, economische en culturele globalisering, van de westerse idee dat we slechts op één manier modern kunnen zijn, wereldwijd bij vele moslims - van welke snit ook - de behoefte aan eigen identiteit en profilering versterkt. Het is helaas tekenend dat Europese regeringsleiders Orhan Pamuk (terecht) massaal op de thee vragen als hij opkomt voor de erkenning door Turkije van de genocide op de Armeniërs, maar de subtiele beschrijvingen missen die zijn roman *Sneeuw* geeft van hoe de ervaren druk richting verwestering juist ook onder hoog opgeleide mensen het islamisme voedt.

Het tweede inzicht is dat het islamitisch activisme minder exclusief vanuit de 'grote politiek' (veiligheidsbeleid) moet worden beschouwd, en meer ook met het oog op de 'kleine', maar maatschappelijk niet minder ingrijpende, 'politiek' van bijvoorbeeld familierecht. Het is belangrijk om het debat meer over, en vanuit, de alledaagse werkelijkheid van veel mensen te voeren - het boven besproken debat voltrok zich vooral tussen mannelijke intellectuelen.

Deze twee inzichten tezamen vragen om meer reflectie op de betekenis van beginselen in een pluriforme wereld. De feministische democratiethoreticus Benhabib stelt dat universele normen verschillende interpretaties en debat daarover niet uitsluiten, maar juist impliceren en noodzakelijk maken.ⁱⁱⁱ Wie voldoende vertrouwen in zichzelf en in de kracht van democratische oordeelsvorming heeft, hoeft niet direct te denken dat dit in relativisme ontaardt.

Een derde inzicht is dat een meer sociologische en politieke analyse nodig is van de aard van de dynamieken in de 'islamitische' wereld, op allerlei niveaus: staten, de civiele samenleving, de populaire cultuur, politieke partijen, het dagelijks leven in diverse strata. Centrale vraag is *niet*: wat gebeurt er precies, maar: op welke ontwikkelingen kan buitenlands beleid aangrijpen om een nieuwe Grote Oorlog te vermijden?

Zojuist hebben we een mogelijke oriëntatie aangeduid voor de noodzakelijke politieke en sociologische analyse, die zowel recht doet aan universaliteit van beginselen als aan diversiteit van opvattingen. Landen als het onze, met veel burgers van islamitische origine, zijn bij uitstek gepositioneerd om aan die analyse en het debat daaromheen een bijdrage te leveren.

Implicaties voor ons binnenland

Dat brengt ons bij de meer pessimistische conclusie uit het debat, dat duidelijk heeft gemaakt dat de voorwaarden hiervoor vooralsnog nauwelijks aanwezig zijn. Het heeft er alle schijn van, zoals we eerder (*NRC*, 25 april) schreven, dat de politieke correctheid van de laatste dertig jaar niet is

verdwenen, maar slechts van kleur verschoten. In een recent artikel (*NRC*, 24 juni) vertellen WRR-leden dat premier Balkenende en ministers als Donner, Bot en ook Verdonk interesse en waardering toonden voor de opening die de WRR wilde creëren. Hopelijk blijkt dit straks niet alleen uit de officiële regeringsreactie, maar ook uit het kamerdebat daarover. Dat vraagt om meer wijsheid dan sommige politici, journalisten en opinieleiders in de eerste debatronde wisten op te brengen.

Maar er is meer aan de hand. Onze bespreking laat zien dat het debat over het WRR rapport een schrikbarend onvermogen openbaart van de Nederlandse samenleving - waar een miljoen moslims deel van uitmaakt - om een gezond debat te voeren over de betekenis van de islam voor politiek en maatschappij. De van oorsprong Amerikaanse VU-hoogleraar Kennedy schreef (*NRC* 29 april) dit onvermogen toe aan de teloorgang van het typisch Nederlands model waarin ruimte binnen de zuilen en overeenstemming ertussen hand in hand gingen. Echter, de oplossing kan eenvoudig niet zijn de restauratie van een verzuilde samenleving: want de identiteit van mensen is allang niet meer tot hun lidmaatschap van één bepaalde groep te reduceren. In een globaliserende informatiesamenleving moet het mogelijk zijn andere manieren te vinden voor een vruchtbaar debat tussen individuen en gemeenschappen.

Daarnaast helpt het als we leren onderkennen dat zelfbewustzijn en erkenning van de ander(en) niet strijdig zijn maar in elkaar's verlengde liggen. Een gedeelde Europese droom, die de verdiensten van de Verlichting honoreert. Als we maar onthouden dat het mooie van een droom is, dat ze voor verschillende uitleg vatbaar is; en ook dat die verschillende interpretaties ons na ontwaken kunnen inspireren tot werken aan realisaties ervan - in meervoud.

Noten

ⁱ WRR, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

ⁱⁱ John Gray, *Al Quaida en de moderne tijd*. Ambo, Amsterdam, 2003.

ⁱⁱⁱ Seyla Benhabib, *The claims of culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, N.J. & Oxford: Princeton University Press